

Σπήλαιο «Ατσπάς» Σκάλας Μαριών Θάσου

ΞΕΡΟΛΙΘΙΕΣ

01
Σπήλαιο «Ατοπός». Άποψη
της μεγαλύτερης αίθουσας
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

ΣΤΟ ΣΚΟΤΑΔΙ

—Το αποτύπωμα μιας δραστήριας προϊστορικής κοινότητας

02

03

04a

ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΑΚΡΟ ΤΗΣ ΘΑΣΟΥ, ΠΟΛΥ ΚΟΝΤΑ ΣΤΟΝ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΗΣ ΣΚΑΛΑΣ ΜΑΡΙΩΝ, ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΤΟ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟ ΓΝΩΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΣΠΙΛΑΙΟ ΤΟΥ ΝΗΣΙΟΥ. Η ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΝΑΓΕΤΑΙ ΣΤΟ 1969 ΚΑΙ ΟΦΕΙΛΕΤΑΙ ΣΕ ΑΥΤΟΨΙΑ ΠΟΥ ΔΙΕΝΗΡΓΗΣΕ Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΒΑΛΑΣ (ΤΩΡΑ ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΒΑΛΑΣ-ΘΑΣΟΥ). ΤΟΤΕ, ΜΕΤΑΞΥ ΑΛΛΩΝ, ΔΙΑΠΙΣΤΩΘΗΚΕ ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΣΠΙΛΑΙΟΥ¹. ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΝΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΕΙ ΑΠΟ ΛΑΘΡΑΝΑΣΚΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΟΥΣ, Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΕΒΗ ΣΤΗ ΣΦΡΑΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΙΣΟΔΟΥ ΜΕ ΠΛΑΚΑ ΣΚΥΡΟΔΕΜΑΤΟΣ. ΓΙΑ ΤΟΝ ΛΟΓΟ ΑΥΤΟ, ΑΛΛΩΣΤΕ, ΔΕΝ ΚΑΤΕΣΤΗ ΕΦΙΚΤΗ Η ΕΞΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟ ΚΛΙΜΑΚΙΟ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ-ΣΠΙΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΟΥ ΕΠΙΣΚΕΦΘΗΚΕ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟ 1989.

ΤΟ ΑΡΧΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΑΝΑΘΕΡΜΑΝΗΘΗΚΕ ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2005, ΟΤΑΝ ΤΟΠΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΠΗΥΘΥΝΕ ΣΤΗΝ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ-ΣΠΙΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΑΙΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΠΙΛΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΑΙ, ΚΥΡΙΩΣ, ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΣΦΡΑΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΙΣΟΔΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΠΙΛΑΙΟΥ. ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΤΟΥ ΕΠΟΜΕΝΟΥ ΕΤΟΥΣ ΚΛΙΜΑΚΙΟ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΗΡΘΕ

σε μια πρώτη επαφή με τον χώρο. Αρχικά εντοπίστηκαν και εν μέρει εξερευνήθηκαν ήσσονος σημασίας σπηλαιομορφές. Οι ερευνητικές εργασίες, ωστόσο, επεκτάθηκαν και εν τέλει επικεντρώθηκαν στο μεγάλο σπήλαιο, καθώς η σφραγισμένη είσοδός του βρέθηκε παραβιασμένη. Ακολούθησαν δύο αποστολές, η πρώτη τον Ιούλιο του ίδιου έτους και η δεύτερη τον Σεπτέμβριο του 2009².

Το υπό έρευνα πεδίο, μια μικρή βραχώδης χερσόνησος με την ονομασία «Ατοπάς» ή «Ασπάς», τοποθετείται 200 μέτρα περίπου νοτιότερα των παρυφών του οικισμού της Σκάλας Μαριών (εικ. 2). Η ονομασία της σύμφωνα με μια εκδοχή προέρχεται από τη βυζαντινή λέξη *ατσιπάς* ή *ατζιπάς*, αραβικής καταγωγής, δηλωτική του μισθοφόρου στρατιώτη, μελαμψού στο χρώμα³. Με εξαίρεση την παράκτια ζώνη, η χερσόνησος καταλαμβάνεται από πυκνή θαμνώδη βλάστηση. Μεταξύ της χερσονήσου και του οικισμού μεσολαβεί ορμίσκος με αμμώδη παραλία, που κατά τους θερινούς μήνες συγκεντρώνει πλήθος λουομένων.

Σε όλη την έκταση της περιοχής που ερευνήθηκε, διάσπαρτοι λιθοσωροί και λείψανα αργολιθοδομικών ή ημιαργολι-

02

Χερσονήσος «Ατσπάς».
Άποψη από βορειοδυτικά
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

03

Σπήλαιο «Ατσπάς». Άποψη
της μεγαλύτερης αίθουσας
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

04

Σπήλαιο «Ατσπάς». α. Άποψη
του κατακλυσμένου κατώτερου
τμήματος, β. υδατοσυλλογή
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

04β

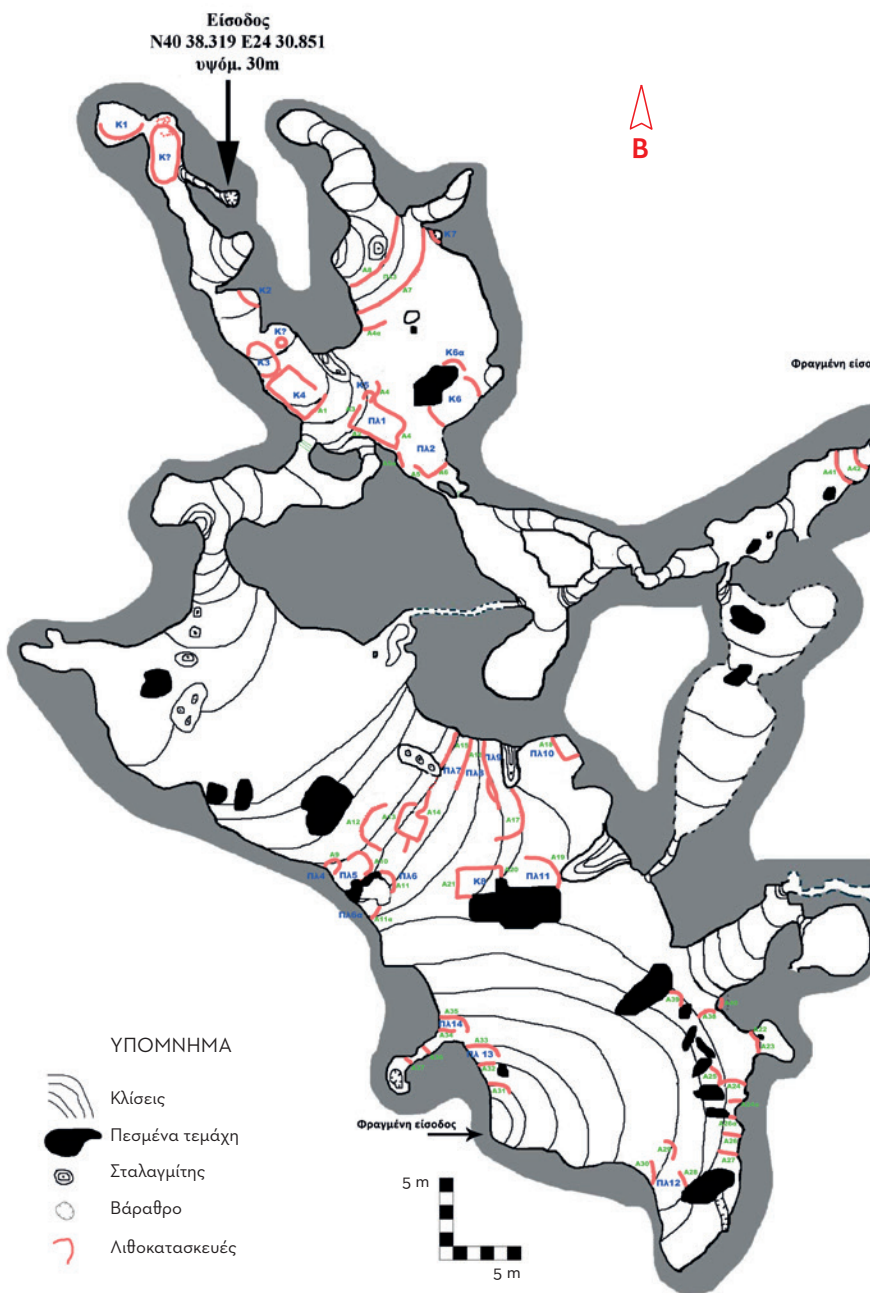
θοδομικών κατασκευών διαγράφουν ποικίλες αλλά ατελείς κατόψεις. Τα συνεννήματά τους περιορίζονται σε ελάχιστα θραύσματα διαβρωμένων και μη χαρακτηριστικών αγγείων, που πάντως ανήκουν στους ιστορικούς χρόνους. Δεν αποκλείεται να σχετίζονται με τη θέση Φαρί, λίγες εκατοντάδες μέτρα ανατολικότερα, όπου παλαιότερη ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε κατάλοιπα κεραμικού εργαστηρίου του 6ου αιώνα π.Χ.

Το μητρικό πέτρωμα της χερσονήσου αποτελείται από συμπαγή μάρμαρα. Χαρακτηρίζεται από έντονη καρστικοποίηση⁴, η οποία έχει διαμορφώσει ένα εκτεταμένο σύστημα σπηλαίων και μικροεγκοίλων. Το μεγάλο σπήλαιο, για το οποίο υιοθετήθηκε εκ των υστέρων ονομασία όμοια με εκείνη της χερσονήσου, αναπτύσσεται στο μέσον της και περιστοιχίζεται από άλλα μικρότερα.

Η είσοδος στο σπήλαιο «Ατσπάς» είναι εφικτή σήμερα μέσω εξαιρετικά στενού αγωγού, μήκους 4,5 μέτρων. Είναι διανοιγμένη στον συμπαγή βράχο, κοντά στην κορυφή της χερσονήσου και σε υψόμετρο περί τα 35 μέτρα. Οδηγεί σε δύο

διαδοχικές κύριες αίθουσες (εικ. 1, 3), που περιστοιχίζονται από δαιδαλώδεις διαδρόμους, οριζόντιους ή επικλινείς, καθώς και βαραθρώδη περάσματα, που καταλήγουν σε ποικίλων διαστάσεων μικρότερες αίθουσες και υδατοσυλλογές (εικ. 4β).

Το εξερευνημένο τμήμα του σπηλαίου, που αναπτύσσεται σε δύο κύρια επίπεδα, έχει διαστάσεις 80x55 μέτρα, με μέγιστο ύψος οροφής που προσεγγίζει τα 22 μέτρα (εικ. 6). Το κατώτερο επίπεδο είναι κατακλυσμένο από υφάλμυρο νερό, λόγω της προσέγγισης του υδροφόρου ορίζοντα στη θαλάσσια στάθμη (εικ. 4α). Στο απώτερο παρελθόν η πρόσβαση στο εσωτερικό ήταν εφικτή μέσω τουλάχιστον δύο σχετικά ευρύχωρων ανοιγμάτων, ενός κατακόρυφου στη δεύτερη και μεγαλύτερη αίθουσα και ενός οριζόντιου στην απόληξη ενός από τους κύριους διαδρόμους. Αμφότερα είναι σήμερα φραγμένα από φερτές ύλες. Στα τοιχώματα του σπηλαίου εμφανίζονται κατά θέσεις σιδηροξείδια και ίχνη μεταλλοφορίας. Ο λιθωματικός διάκοσμος, αν και περιλαμβάνει ποικιλία σπηλαιοθεμάτων, είναι περιορισμένος και στην πλειονότητά του δομημένος σχετικά πρόσφατα.

06

05
Σπήλαιο «Ατσπάς».
Αργολιθοδομικές
κατασκευές:
α-γ. Αναλημματικές,
δ. οριοθέτησης
(Φωτογραφικό Αρχείο
ΕΠΣ).

06
Κάτοψη του σπηλαίου
«Ατσπάς». Αποτύπωση:
Μ. Βαξεβανόπουλος.
Μετρήσεις: Χρ. Πέννος,
Μ. Μυτελέτσης,
Α. Σύρος, Σ. Κουλίδου,
Ν. Φυλακτάκης, 2006.

Το δάπεδο αναπτύσσεται κατωφερώς, ακολουθώντας τις κλίσεις της σπηλαιογένεσης. Συνίσταται από λεπτόκοκκα κλαστικά ιζήματα⁵ που εμπεριέχουν λατύπες και αποθέσεις γουανό⁶, ενίοτε καλυμμένα από ασβεστιτικές επιφλοιώσεις. Επιφανειακά ή ακριβώς κάτω από τον σταλαγμιτικό διάκοσμο εμφανίζονται ανθρωπογενείς επιχώσεις, αποτελούμενες από στρώσεις στάχτης και διάσπαρτα αρχαιολογικά κατάλοιπα (πυλόμαζες, άνθρακες, θραύσματα αγγείων, οστά, όστρεα). Χάρη στη δύσκολη πρόσβαση, το δάπεδο παρέμεινε σχεδόν αδιατάρακτο. Η αλλοίωσή του από μεταγενέστερες επεμβάσεις είναι αμελητέα και περιορίζεται στην πρώτη μεγάλη αίθουσα, όπου διαπιστώθηκαν λιγοστές λαθρονασκαφικές τομές.

Οι δίαυλοι επικοινωνίας μεταξύ των αιθουσών και σημειακά κάποιοι από τους διαδρόμους του σπηλαίου είναι τεχνητά διευρυμένοι. Επιπλέον, το επικλινές και ανώμαλο ανάγλυφο του δαπέδου είναι τεχνητά διευθετημένο μέσω αργολιθοδομικών και χωρίς συνδετικό υλικό αναλημματικών τοιχίων, με διακριτό ύψος που κυμαίνεται μεταξύ 0,3 και 3 μέτρων (εικ. 5). Κατά τη δόμησή τους χρησιμοποιήθηκαν περιστασιακά θραύσματα του λιθωματικού διακόσμου, ενώ ενσωματώθηκαν υφιστάμενα ογκώδη κατακρημνισμένα τεμάχια ασβεστόλιθου. Η καλή σχετικά διατήρησή τους οφείλεται στην επικάλυψή τους από στρώσεις ανθρακικού ασβεστίου και στην απουσία σημαντικών διαβρωτικών φαινομένων, που απέτρεψαν σε μεγάλο βαθμό τη φθορά τους.

Η κατασκευή τους αποσκοπούσε στη διαχείριση των κλίσεων μέσω της διαμόρφωσης πλατώματων (ανδήρων) και μικρότερων κλιμακωτών επιφανειών. Στις έντονες κλίσεις τα αναλημματικά τοιχία είναι πιο ψηλά και στιβαρά, με κεκλιμένο εξωτερικό μέτωπο, προκειμένου να συγκρατούν αποτελεσματικά τα μεγάλα φορτία χώματος και λίθων (εικ. 5α-γ). Χωροταξικές σκοπιμότητες εξυπηρετούσαν, επίσης, απλές κατασκευές οριοθέτησης από παραταγμένους αργόλιθους στα μεγαλύτερα πλατώματα (εικ. 5δ). Συνολικά καταγράφηκαν 42 αναλημματικά τοιχία, 14 πλατώματα και 8 κατασκευές, που συνδιαμορφώνουν ένα πυκνό σύστημα λειτουργικών χώρων (τετράπλευρων, ελλειψοειδών ή ακανόνιστων κατόψεων) και διαδρόμων, κλιμακωτά αναπτυσσόμενο (εικ. 6). Θεωρείται βέβαιο ότι μελλοντική διεξοδικότερη έρευνα θα αυξήσει σημαντικά τους παραπάνω αριθμούς. Η εκτεταμένη χρήση της ξερολιθιάς για τη χωροταξική οργάνωση του σπηλαίου οφείλεται στην αφθονία της διαθέσιμης πρώτης ύλης και συνάδει με τις γνωστές για το νησί οικοδομικές πρακτικές, διαμορφωμένες από τους προϊστορικούς ήδη χρόνους και εναρμονισμένες με την αιγαιακή αρχιτεκτονική παράδοση⁷.

Επιφανειακά, σχεδόν σε όλη την έκταση του σπηλαίου, ακόμη και στο κατακλυσμένο τμήμα του, εντοπίστηκαν διάσπαρτα κινητά ευρήματα. Πρόκειται για θραύσματα αγγείων και οστών, όστρεα και μικροευρήματα, λίθινα, πύλινα και οστέινα. Κατά τις ερευνητικές εργασίες πραγματοποιήθηκε συστηματική περισυλλογή του υλικού, η οποία, αν και δειγματοληπτική, είναι μάλλον αντιπροσωπευτική του συνόλου.

Η κεραμική που ελέγχθηκε είναι στο σύνολό της χειροποίητη. Η επιφάνεια των αγγείων είναι στιλβωμένη, συνήθως πρόχειρα, και σε λίγες περιπτώσεις απλώς λειασμένη. Διακρίνεται από χρωματική ανομοιομορφία, η οποία προδίδει

συνθήκες πλημμελούς όπτησης. Στα διακοσμημένα παραδείγματα υπερτερούν η ρυτιδωτή και η αυλακωτή τεχνική (εικ. 7α). Συχνά εμφανίζονται, επίσης, η εμπίεστη (εικ. 7β), με μοτίβα δομημένα από μικρά τρίγωνα, η πλαστική (εικ. 7γ), με κορδόνια περιμετρικά του χείλους, και η εγχάρακτη (εικ. 7δ). Η γραπτή κατηγορία αντιπροσωπεύεται από δύο μόνο παραδείγματα (εικ. 7ε). Σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται συνδυασμός των παραπάνω διακοσμητικών πρακτικών (εικ. 7στ). Μεταξύ των αγγείων κυριαρχεί το σχήμα της φιάλης με παραλλαγές ως προς την τυπολογία και τη χωρητικότητα (εικ. 8α). Το σχηματολόγιο περιλαμβάνει, επίσης, ανοιχτά ή ευρύστομα (πιθοειδή, χυτροειδή, λεκανοειδή) και λιγότερο συχνά κλειστά αγγεία (αμφοροειδή, πρόχοι) (εικ. 8β).

Τα μορφολογικά και τυπολογικά χαρακτηριστικά, καθώς και οι διακοσμητικές προτιμήσεις της κεραμικής του σπηλαίου καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα, εκτεινόμενο από τα τελευταία στάδια της Νεολιθικής μέχρι τις αρχές της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Δεδομένου ότι πρόκειται για υλικό εκ περισυλλογής, άρα αστρωματογράφητο, είναι ανέμφικτος ο συσχετισμός του με ενδεχόμενες επιμέρους φάσεις χρήσης του σπηλαίου και η κατ' αντιστοιχία ομαδοποίησή του. Συνεπώς καθίσταται αναγκαία η εξέτασή του ως ενιαίου συνόλου, κατά την οποία η ένταξή του σε πολιτισμικούς κύκλους και ο ορισμός σαφών χρονολογικών πλαισίων κρίνεται *a priori* επισφαλής.

Ορισμένα αγγεία προδίδουν εμφανείς καταβολές από νεολιθικά σχηματολογικά πρότυπα. Λιγοστά παραδείγματα παραπέμπουν ευθέως στη γραπτή (κατηγορίες «μαύρο σε ερυθρό» και «με γραφίτη») και εγχάρακτη διακοσμητική παράδοση της Νεότερης Νεολιθικής II, όπως αυτή είχε εδραιωθεί σε σειρά θέσεων, κυρίως της Ανατολικής Μακεδονίας⁸, της Θράκης⁹ και της Βουλγαρίας¹⁰, διαμορφώνοντας στα μέσα της 5ης χιλιετίας ισχυρούς δεσμούς στην περιοχή αυτή της Βαλκανικής. Η πλειονότητα του κεραμικού συνόλου του σπηλαίου, ωστόσο, συνδυάζει οψιμότερα χαρακτηριστικά, βάσει των οποίων τα χρονολογικά συμφοραζόμενά του θα πρέπει να αναζητηθούν στη δύση της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου και σε οψιμότερες, μετα-νεολιθικές πολιτισμικές εκφράσεις, οι οποίες γνώρισαν σημαντική εξάπλωση στην κεντρική Βαλκανική χερσόνησο κατά την 4η χιλιετία π.Χ. Πρόκειται για το πολιτισμικό φαινόμενο Krivodol-Salcutsa-Bubani¹¹, που διαμορφώθηκε κατά το β' μισό της 5ης χιλιετίας στα κεντρικά και ανατολικά Βαλκάνια και, στη συνέχεια, τον πολιτισμό Baden¹², με περιοχή εκκίνησης τις πεδιάδες της Ουγγαρίας. Η εκδήλωση των εκφράσεων αυτών κορυφώθηκε στις αρχές της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, επηρεάζοντας σημαντικά την κεραμική παραγωγή στα νότια Βαλκάνια και στον βορειοελλαδικό χώρο, ηπειρωτικό¹³ και νησιωτικό¹⁴, και επιβίωσε μέχρι τις προχωρημένες φάσεις της. Παρόμοια στοιχεία, μεταξύ των οποίων κάποια πρωτοεμφανιζόμενα στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και άλλα, αναβιώσεις του νεολιθικού παρελθόντος, είναι ευδιάκριτα και στο κεραμικό σύνολο του σπηλαίου.

Συμβατή με τα οψιμότερα αρχαιολογικά δεδομένα φαίνεται να είναι η απόλυτη χρονολόγηση σταλαγμιτικής της μεγαλύτερης αίθουσας (σταλαγμίτης MAR_L) μέσω ανάλυσης ραδιο-ισοτόπων ουρανίου και θορίου, η οποία διενεργήθηκε

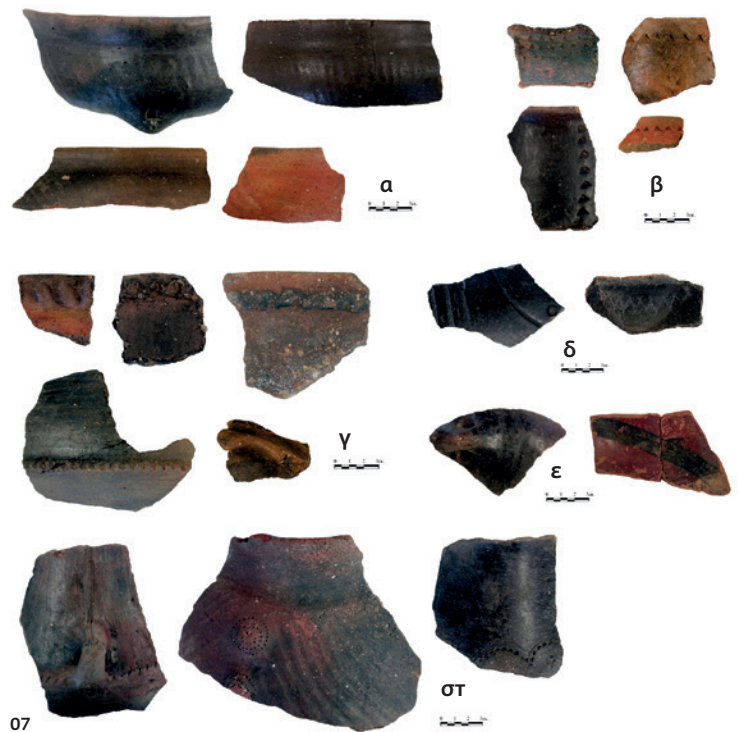
στο πλαίσιο παλαιοκλιματικής μελέτης, με σκοπό την παλαιοπεριβαλλοντική και παλαιοκλιματική ανασύσταση της ευρύτερης περιοχής¹⁵. Σύμφωνα με τους σχετικούς υπολογισμούς, ο σταλαγμίτης MAR L, ο οποίος εδράζεται στην κορυφή αναλημματικού τοιχίου, άρχισε να δομείται 4.800 χρόνια περίπου πριν από σήμερα και θα μπορούσε, υπό προϋποθέσεις, να αποτελεί *terminus ante quem* για τη χρήση της κατασκευής, σηματοδοτώντας χρονικά, ενδεχομένως, και την εγκατάλειψη του σπηλαίου.

Το οστεολογικό υλικό αποτελεί τη δεύτερη πολυπληθέστερη κατηγορία κινητών ευρημάτων. Πολύ κοντά στη στενωπό απ' όπου είναι εφικτή σήμερα η πρόσβαση αλλά και εσωτερικά μίας από τις φραγμένες εισόδους εντοπίστηκαν επιφανειακά ανθρώπινα σκελετικά κατάλοιπα. Τα υπόλοιπα ευρήματα είναι οστά ζώων, κατάλοιπα διατροφής. Αναγνωρίστηκαν οστά βοοειδών, αιγοπροβάτων και χοίρων, ένα από τα οποία φέρει ίχνη εξαγωγής μεδουλιού. Σε πρακτικές κατανάλωσης αποδίδεται, επίσης, η παρουσία μεγάλου αριθμού σπονδύλων ψαριών και, κυρίως, θαλάσσιων οστρέων.

Η λιθοτεχνία αντιπροσωπεύεται από εργαλεία κρούσης, απόξεσης, τριβής και κοπής. Μεταξύ άλλων βρέθηκε σημαντικός αριθμός τριβείων και τριπτήρων σε ζεύγη (εικ. 9), καθώς και δύο πυριτολιθικά εργαλεία κοπής, μία λεπίδα και ένα ξέστρο (εικ. 10α). Τρία πήλινα κωνικά σφονδύλια, που βρέθηκαν συγκεντρωμένα, σχετίζονται με οικολογικές δραστηριότητες (εικ. 10β). Τέλος, ειδικής χρήσης και αξίας εύρημα ήταν μια πήλινη μικρογραφική τράπεζα, διακοσμημένη πλούσια με εγχάρακτα και εμπίεστα μοτίβα (εικ. 10γ).

Ίσως τα πιο ενδιαφέροντα και ενδεχομένως διαφωτιστικά για τη χρήση του σπηλαίου ευρήματα ήταν τα λίθινα τέχνεργα, κυρίως τα πολυάριθμα ζεύγη τριβείων και τριπτήρων, τα οποία εντοπίστηκαν διάσπαρτα σε όλη την έκτασή του, ακόμα και σε εξαιρετικά δυσπρόσιτες κόγχες. Το πλήθος και οι θέσεις εύρεσής τους, σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα εργαλεία αλλά και τον σημαντικό αριθμό κεράτων ζώων, πιθανότατα παραπέμπουν σε πρακτικές εξόρυξης και κονιοποίησης της μεταλλοφορίας οξειδίων σιδήρου και βαρίτη που εντοπίστηκε σε διάφορα σημεία του σπηλαίου. Η συγκεκριμένη μεταλλοφορία είναι οξειδωμένη και η κονιοποίησή της παράγει καστανή έως κίτρινη χρωστική, η οποία χρησιμοποιείται κατά κόρον στην Προϊστορική περίοδο. Ανάλογες πρακτικές είναι ήδη γνωστές για το νησί της Θάσου κατά τους προϊστορικούς χρόνους από τα ορυχεία ώχρας στη θέση «Τζίνες» Μαριών¹⁶, τα οποία μάλιστα βρίσκονται σε απόσταση μόλις οκτώ χιλιομέτρων από το σπήλαιο «Ατσπός».

Το σπήλαιο «Ατσπός» πλαισιώνεται από μικρότερες σπηλαιομορφές. Μία από αυτές, ευρισκόμενη σε απόσταση περίπου 50 μέτρων ανατολικά της εισόδου του μεγάλου σπηλαίου, έχει ευρύ στόμιο και οριζόντια ανάπτυξη (εικ. 11β). Στον εσωτερικό και στον περιβάλλοντα χώρο της εντοπίστηκαν χαμηλά αναλήμματα, όμοια με εκείνα του σπηλαίου «Ατσπός», και διάσπαρτα κινητά ευρήματα, προϊστορικά και της Ύστερης Αρχαιότητας. Η ελάχιστη χαρακτηριστική χειροποίητη κεραμική συνάδει με την αντίστοιχη του μεγάλου σπηλαίου. Η τροχήλατη αποτελείται κυρίως από θραύσματα ραβδωτών, πιθανότατα υστερορωμαϊκών αμφορέων. Περιλαμβάνει, επίσης, ένα τμήμα υστεροελληνιστικού αμφορέα με ενσφράγι-

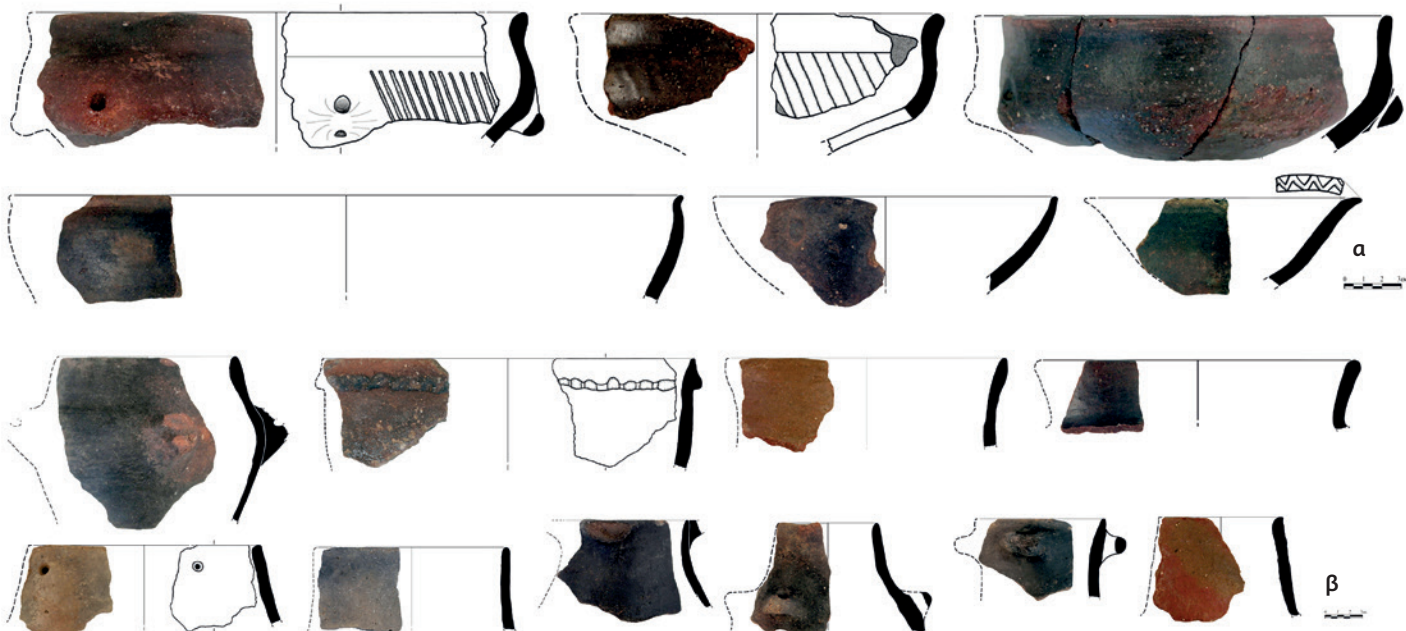

07 Σπήλαιο «Ατσπός». Διακοσμημένη κεραμική: α. Αυλακωτή-ρυτιδωτή, β. εμπίεστη, γ. πλαστική, δ. εγχάρακτη, ε. γραπτή, στ. με συνδυασμούς τεχνικών.

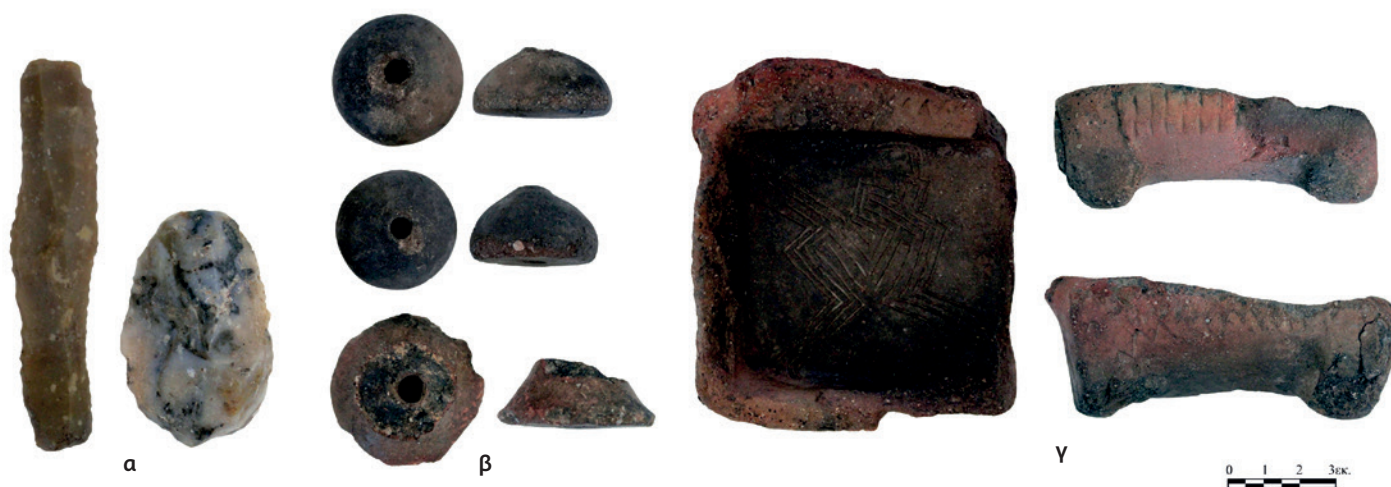
08 Σπήλαιο «Ατσπός». Κεραμική: α. Φιάλες, β. άλλα σχήματα.

09 Σπήλαιο «Ατσπός». Ζεύγη μυλόλιθων και τριπτήρων (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

10 Σπήλαιο «Ατσπός». Μικροευρήματα: α. Λίθινα λαξευμένα εργαλεία, β. πήλινα σφονδύλια, γ. πήλινη μικρογραφική τράπεζα.

08

10

στη λαβή που παραπέμπει πιθανότατα σε κέντρα παραγωγής του Εύξεινου Πόντου. Τα αρχαιολογικά ευρήματα —εξαιρουμένων των ιστορικών καταλοίπων— και οι εκτιμήσεις βάσει τοπογραφικών μετρήσεων φαίνεται να ταυτίζουν το μικρό αυτό σπήλαιο με την παλαιότερη οριζόντια, λειτουργική είσοδο του σπηλαίου «Ατοπάς».

Οι υπόλοιποι τρεις σχηματισμοί αναπτύσσονται κατακόρυφα. Το κατώτερο τμήμα τους είναι κατακλυσμένο από νερό. Το πρώτο, βάθους 8 μέτρων περίπου, είναι διανοιγμένο στο βόρειο τμήμα της χερσονήσου, σε απόσταση 80 μέτρων περίπου από την είσοδο του μεγάλου σπηλαίου (εικ. 11α). Επιχειρήθηκε σπηλαιοκατάδυση, η οποία απέφερε ελάχιστη

χειροποίητη κεραμική, κατέδειξε, ωστόσο, την περαιτέρω ανάπτυξη του σπηλαίου προς τα ανατολικά. Τα άλλα δύο σπήλαια, που τοποθετούνται στη θέση «Μπαλκονάκι», κοντά στο ακρωτήριο, δεν περιείχαν εμφανή αρχαιολογικά κατάλοιπα¹⁷.

Η κατάκλυση των σπηλαίων της χερσονήσου αποδίδεται στη συντελούμενη εδώ και χιλιετίες ανύψωση της θαλάσσιας στάθμης, η οποία, μεταξύ άλλων, έχει μεταβάλει σημαντικά τις ακτογραμμές του βορειοανατολικού Αιγαίου, ρυθμίζοντας, ταυτόχρονα, με καθοριστικό τρόπο την παρουσία και την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών στην περιοχή¹⁸. Είναι πιθανό να αποδειχθεί μελλοντικά ότι τα σπήλαια της χερσονήσου συνδέονται μεταξύ τους, συναποτελώντας έναν

Άλλα σπήλαια της
χερσονήσου «Ατσπάς»:
α. Σπηλαιοβάραθρο,
β. μικρό ευρύστομο
σπήλαιο (Φωτογραφικό
Αρχείο ΕΠΣ).

11α

11β

ενιαίο, μεγάλο γεωλογικό σχηματισμό, που, λόγω του σπηλαιίου «Ατσπάς», ίσως αποκτά και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες αρχαιολογικές προεκτάσεις.

Το σπήλαιο «Ατσπάς» στη Σκάλα Μαριών Θάσου αποτελεί αρχαιολογικό μνημείο εξαιρετικής σημασίας για τους ακόλουθους λόγους:

1. Η σταθερότητα των περιβαλλοντικών συνθηκών και η έλλειψη φαινομένων διάβρωσης διαμόρφωσαν συνθήκες φιλόξενες για τα αρχαιολογικά κατάλοιπα.

2. Η φυσική σφράγιση παλαιότερων λειτουργικών εισόδων απέτρεψε τη μεταγενέστερη ανθρώπινη δραστηριότητα, καθιστώντας το σπήλαιο ένα υπερμέγεθες κλειστό χρονολογικά σύνολο.

3. Η δόμηση των εκτεταμένων, ενίοτε μνημειωδών λιθοκατασκευών αποδίδεται πιθανότατα σε μια πολυπληθή και, μάλλον, εξαιρετικά δραστήρια κοινωνία, καθώς αξίωνε μακρόχρονη και επίπονη χειρωνακτική εργασία¹⁹. Γίνεται προφανές ότι οι λιθοκατασκευές προορίζονταν να εξυπηρετήσουν ιδιαίτερα απαιτητικές χωροταξικές ανάγκες. Εντυπωσιακές αναλημματικές κατασκευές, που προϋποθέτουν αναπτυγμένη αίσθηση της συλλογικότητας, έχουν βρεθεί στο νησί της Θάσου και λίγο νοτιότερα, στον προϊστορικό οικισμό των Λιμεναριών²⁰. Προς το παρόν και μέχρι τη διενέργεια συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας, παραμένει αδιευκρίνιστη η σκοπιμότητα και η ακριβής χρήση τους στο σπήλαιο «Ατσπάς».

4. Η εξόρυξη και κονιοποίηση της μεταλλοφορίας οξειδίων

σιδήρου και βαρίτη με σκοπό την παραγωγή χρωστικών, εφόσον αποδειχθεί και μελετηθεί, θα παράσχει πολύτιμα πρόσθετα στοιχεία στην αρχαιολογική έρευνα, σε συνδυασμό μάλιστα με τα ήδη γνωστά ευρήματα των προϊστορικών ορυχείων του νησιού στη θέση «Τζίνες».

5. Το αρχαιολογικό υλικό κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό για την ιχνηλάτηση και ενδεχομένως την κατανόηση των διαδικασιών μετάβασης από τη Νεολιθική στην Εποχή του Χαλκού. Παράλληλα, αναμένεται να προσθέσει χρήσιμα για το προϊστορικό παρελθόν του νησιού στοιχεία, συγκρινόμενο με γνωστές θέσεις της Νεολιθικής και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, όπως τα Λιμενάρια, το Καστρί, τον Λιμένα, τον Άγιο Ιωάννη, τον Άγιο Αντώνιο Ποτού, τη Σκάλα Σωτήρος και το σπήλαιο Δρακότρυπα.

Εν κατακλείδι, το σπήλαιο «Ατσπάς» αποτελεί κιβωτό πολύτιμων πληροφοριών για τη σχέση των προϊστορικών ανθρώπων με τα σπήλαια και τη λειτουργία τους μέσα στο «αφιλόξενο» σπηλαιοπεριβάλλον.

Η σπουδαιότητα του μνημείου επέβαλε εξαρχής την προσέγγισή του με ιδιαίτερη ευαισθησία. Κρίθηκε, λοιπόν, σκόπιμο να αποφευχθούν μέχρι σήμερα βεβιασμένες επεμβάσεις, δυνητικά καταστροφικές για το σπήλαιο και το μετέπειτα επιστημονικό έργο. Αναμένεται με μεγάλο ενδιαφέρον η μελλοντική συστηματική διερεύνησή του, ώστε να αποκαλυφθεί και να αναδειχθεί δεόντως ένα πολιτισμικό σύνολο που είχε παραμείνει στο σκοτάδι για 4.500 χρόνια περίπου.

Σημειώσεις

- 1 Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1970, σ. 216–217.
- 2 Στις αποστολές συμμετείχαν επίσης οι αρχαιολόγοι Σοφία Κουλίδου, Μιλτιάδης Μυτελάκης και οι γεωλόγοι Μάρκος Βαξεβανόπουλος και Χρήστος Πέννος. Εκφράζονται ευχαριστίες στον Δήμο Θάσου και στην τοπική κοινωνία της Σκάλας Μαριών για τη συμβολή τους στην έρευνα, ιδιαιτέρως, όμως, στον Νικόλαο Φυλακτάκη, πρόεδρο τότε του Πολιτιστικού Συλλόγου Σκάλας Μαριών «Η Γέννα», για την ένθερμη υποστήριξη και την ενεργή συμμετοχή του.
- 3 Παπαδάκης 2011, σ. 656.
- 4 Η χημική αποσάθρωση των ασβεστολιθικών πετρωμάτων, με τη σύμπραξη νερού και διοξειδίου του άνθρακα, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία καρστικών σχηματισμών (εγκοίλων, σπηλαίων).
- 5 Τα ιζήματα που προκύπτουν από την απόθεση υλικών αποσάθρωσης, αιωρούμενων στο νερό ή στον αέρα.
- 6 Περιπτώματα νυχτερίδων.
- 7 Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1992, σ. 685.
- 8 Ντικιλί Τας II (Séfériadès 1983, σ. 653–657), Σιταγροί III (Evans 1986, σ. 397–428), Δήμητρα III (Γραμμένος 1991, σ. 42–43, 64, 71, 73–74, Κατηγορίες 1, 5, 13, 16, 22). Επίσης, στα Λιμενάρια (Μαλαμίδου / Παπαδόπουλος 1997, σ. 566) και στο Καστρί Θάσου (Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973α).
- 9 Παραδημή IV (Bakalakis / Sakellariou 1981, σ. 27–29).
- 10 Κυρίως στα δυτικά–νοτιοδυτικά (Todorova 2003, σ. 287–290), ιδιαίτερα πλησίον του ποταμού Στρυμόνα (Pernicheva 1995, σ. 126–134).
- 11 Tasić 1979.
- 12 Tasić 1995, σ. 51–58.
- 13 Σιταγροί IV (Sherratt 1986, σ. 434–436), Ντικιλί Τας IIIA (Séfériadès 1983, σ. 657–662, 675), Πεντάπολη I (Γραμμένος 1983, σ. 95–98, 126–128).
- 14 Δεύτερη φάση Αγίου Ιωάννη (Παπαδόπουλος κ.ά. 2003, σ. 58–59), Καστρί (Todorova 2003, σ. 293–294) και Δρακότρυπα Θάσου (Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973β, σ. 448).
- 15 Ψωμιάδης 2011, σ. 145, 186, 193–196.
- 16 Κουκούλη-Χρυσανθάκη / Weisgerber 1997.
- 17 Η διαπίστωση περί μη εύρεσης αρχαιοτήτων τελεί υπό αίρεση καθώς δεν ερευνήθηκε το κατώτερο κατακλυσμένο σήμερα τμήμα τους.
- 18 Ασλάνης 2000, σ. 23–39.
- 19 Πειραματικές μέθοδοι παρέχουν ενδεικτικούς υπολογισμούς, σύμφωνα με τους οποίους για κάθε τρέχον μέτρο τοίχου ύψους ενός μέτρου και πάχους βάσης 0,70 μέτρων απαιτείται ένας τόνος λίθων.
- 20 Μαλαμίδου / Παπαδόπουλος 1997, σ. 560.

Βιβλιογραφία

- Ασλάνης 2000: Ασλάνης Ι., «Γεωμορφολογία και προϊστορική κατοίκηση στη Θράκη», στο Ε. Γραμματικοπούλου (επιμ.), *Θράκη: Ιστορικές και γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Αθήνα 2000, σ. 23–39.
- Bakalakis / Sakellariou 1981: Bakalakis G. / Sakellariou A., *Paradimi*, Mainz 1981.
- Γραμμένος 1983: Γραμμένος Δ., «Ανασκαφή σε οικισμό της εποχής χαλκού (πρώιμης) στην Πεντάπολη του Νομού Σερρών», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1981 (1983), Χρονικά, σ. 91–153.
- Γραμμένος 1991: Γραμμένος Δ., *Νεολιθικές έρευνες στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 117), Αθήνα 1991.
- Evans 1986: Evans K.R., «The Pottery of Phase III», στο C. Renfrew / M. Gimbutas / E. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, τόμ. 1 (Monumenta Archaeologica, 13), Los Angeles 1986, σ. 393–428.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1970: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., «Δύο προϊστορικοί συνοικισμοί εις Θάσον», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* III/2 (1970), σ. 215–222.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973α: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., «Προϊστορικός συνοικισμός “Καστρί”», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 28 (1973), Β2 Χρονικά, σ. 444–446.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1973β: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., «Σπήλαιον “Δρακότρυπα”», *Αρχαιολογικό Δελτίο* 28 (1973), Β2 Χρονικά, σ. 447–450.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1992: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., *Πρωτοϊστορική Θάσος. Τα νεκροταφεία του οικισμού Καστρί* (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, αρ. 45), Αθήνα 1992.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη / Weisgerber 1997: Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ. / Weisgerber G., «Προϊστορικά ορυχεία ώχρας στη Θάσον», στο Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 7 (1993), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 541–558.
- Μαλαμίδου / Παπαδόπουλος 1997: Μαλαμίδου Δ. / Παπαδόπουλος Σ., «Ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό Λιμεναριών Θάσου», στο Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 7 (1993), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 559–572.
- Παπαδάκης 2011: Παπαδάκης Κ., *Τοπωνυμικό της Επαρχίας Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνου (και από 1/1/2011 Δήμου Αγίου Βασιλείου Περιφερειακής Ενότητας Ρεθύμνου)*, Έ τόμος Πρακτικών του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου για την επαρχία Αγίου Βασιλείου, Ρέθυμνο 2011.
- Παπαδόπουλος κ.ά. 2003: Παπαδόπουλος Σ. / Αριστοδήμου Γ. / Κουγιουμτζόγλου Δ. / Μεγαλούδη Φ., «Η τελική νεολιθική και η πρώιμη εποχή του χαλκού στη Θάσο: Η ανασκαφική έρευνα στις θέσεις Άγιος Ιωάννης και Σκάλα Σωτήρος», στο Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 15 (2001), Θεσσαλονίκη 2003, σ. 56–65.
- Pernicheva 1995: Pernicheva L., «Prehistoric cultures in the middle Struma valley. Neolithic and eneolithic», στο D. Bailey / I. Panayotov (επιμ.), *Prehistoric Bulgaria* (Monographs in World Archaeology, 22), Madison Wisconsin 1995, σ. 99–140.
- Séfériadès 1983: Séfériadès M., «Dikili Tash: Introduction à la Préhistoire de la Macédoine Orientale», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 107 (1983), σ. 635–677.
- Sherratt 1986: Sherratt A.G., «The Pottery of Phases IV and V: The Early Bronze Age», στο C. Renfrew / M. Gimbutas / E.S. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, τόμ. 1 (Monumenta Archaeologica, 13), Los Angeles 1986, σ. 429–476.
- Tasić 1979: Tasić N., «Bubanj-Salcuta-Krivodol kompleks», στο A. Benac (επιμ.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja III – Eneolitsko Doba*, Sarajevo 1979, σ. 87–117.
- Tasić 1995: Tasić N., *The Neolithic Cultures of Central and West Balkans*, Belgrade 1995.
- Todorova 2003: Todorova H., «Prehistory of Bulgaria», στο Δ. Γραμμένος (επιμ.), *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 257–328.
- Ψωμιάδης 2011: Ψωμιάδης Δ., «Παλαιοπεριβαλλοντικές και ιζηματολογικές συνθήκες σχηματισμού των ακτόλιθων (ψηφιδοπαγών αιγιάλων) του Βόρειου-Αιγαίου χώρου, διδ. διατρ., Τμήμα Γεωλογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2011.